

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.1.01
УДК 343.8(438+477)

*Крестовська Н. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри морського права
Національного університету
«Одеська морська академія»
ORCID: 0000-0001-5562-8143*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ

Проаналізовано законодавство Польської Республіки з організації ресоціалізаційної діяльності щодо ювенальних делінквентів. Виявлено історичні традиції та модель польської системи ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом. Проаналізовано правовий інститут деморалізації неповнолітніх, систему ресоціалізаційних заходів щодо неповнолітніх у стані деморалізації/ у конфлікті з законом та систему органів та інституцій, які їх здійснюють. Зроблено висновок про можливість акумуляції польського досвіду створення та функціонування системи виховних та виправних закладів для неповнолітніх у конфлікті з законом.

Ключові слова: *неповнолітні у конфлікті з законом; деморалізація неповнолітніх; сімейний суд; судовий куратор; молодіжний виховний центр; виправний центр; ресоціалізація неповнолітніх у конфлікті з законом.*

Проанализировано законодательство Республики Польша по организации ресоциализационной деятельности в отношении ювенальных делинквентов. Выявлены исторические традиции и модель польской системы ресоциализации несовершеннолетних в конфликте с законом. Проанализированы правовой институт деморализации несовершеннолетних, система ресоциализационных мер в отношении несовершеннолетних в состоянии деморализации / в конфликте с законом и система органов и учреждений, которые их осуществляют. Сделан вывод о возможности аккумуляции польского опыта создания и функционирования системы воспитательных и исправительных учреждений для несовершеннолетних в конфликте с законом.

Ключевые слова: *несовершеннолетние в конфликте с законом; деморализация несовершеннолетних; семейный суд; судебный куратор; молодежный воспитательный центр; исправительный центр; ресоциализация несовершеннолетних в конфликте с законом.*

Постановка проблеми. Польща є однією з країн Європи, яка має давні традиції захисту прав дитини та розбудови ювенальної юстиції. Саме ця країна виступила ініціатором прийняття загальнообов'язкової для держав-учасниць міжнародної Конвенції про права дитини. На сьогодні актуальний досвід сусідньої країни, близької Україні за мовою, культурою, історичними традиціями правового регулювання, може розглядатись як один зі зразків для реалізації Національної Стратегії реформування юстиції щодо дітей, однією з цілей якої є запровадження ефективних механізмів виправлення та соціальної реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом у Польській Республіці присвячено велику правничу, в тому числі – кримінологічну, кримінально-виконавчу та психолого-педагогічну літературу. Зокрема, є узагальнюючі праці щодо польської системи ювенальної юстиції (B. Stańdo-Kawecka), дослідження системи установ для неповнолітніх у конфлікті з законом (R. Borowski, D. Wysocki, M. Kalinowski, M. Staniaszek, D. Kubiak, B. Zajęcka, A. Kamiński), праці, які аналізують політики та методик ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом (Z. Bartkiewicz, A. Chudnicki, J. Kusztal, S. Sliwa, B. Zinkiewicz). В українській правничій науці детально розглянуто актуальний досвід польської ювенальної пеналогії (Є. Назимко, Т. Пономарьова) та окремі історичні аспекти щодо поводження з непов-

нолітніми правопорушниками у Польщі (О. Липитчук, Я. Мальована, Т. Пашук), але досі відсутнє узагальнення сучасного стану ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом, що має не суто академічне, але й практичне значення, зважаючи на необхідність реформування ювенальної юстиції України з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн.

Постановка завдання. Метою цієї статті є узагальнення досвіду організації, правового регулювання та функціонування системи ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом* у Польській Республіці з перспективою вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства та правозастосовчої практики у контексті досягнення цілей Національної Стратегії реформування юстиції щодо дітей.

Виклад основного матеріалу. Як і в інших країнах, історія ювенальної юстиції у Польщі розпочиналась з утворення спеціальних установ для неповнолітніх правопорушників. Початково такі заклади створювались церквою, і лише у XIX столітті ініціатива перейшла до секулярних інституцій громадянського суспільства. 1830 року у Мокотові Фрідріхом Скарбеком та Анджеєм Замойським було створено Інститут для морально занедбаних дітей, куди направляли хлопчиків від 6 до 14 років, затриманих за жебрацтво, бродяжництво, дрібні крадіжки. Режим там був досить суворий: хлопці отримували номер замість імені, їх листування з во-

* Термін «ресоціалізація» ми будемо використовувати як синонімічний терміну прийнятому у Польщі терміну «соціальна реабілітація».

лею контролювалось, на них покладался обов'язок вчитися та працювати, у випадку порушень встановлених правил вихованці карались [2, с. 46]. Зразкового характеру набула відкрита 1876 року Студзенецька колонія для хлопців-правопорушників. Ця установа існує донині (Скерневицький повіт Варшавської губернії). Режим цієї колонії був змішаним: з одного боку, за прикладом французької колонії Меттре, вихованці об'єднувались у штучні сім'ї числом не більше 15 осіб, які очолювали наглядачі, з іншого боку – вихованці колонії були розподілені на п'ять класів, причому перший клас призначений був для знову прибулих вихованців і розрахований на 3–20 денне перебування. Перший клас відігравав роль своєрідного карантину та середовища для вивчення особистості новачка. Засоби перевиховання у колонії були доволі традиційними: фізичні вправи/фізичне виховання; викладання моральних та релігійних правил; землеробська праця. Колонія першою в Росії почала застосовувати дострокове звільнення вихованців у разі зразкової поведінки та відбуття на менше 2/3 строку покарання [3, с. 95–96]. 1891 року неподалік від Студзенця, у Пуці було відкрито відділення колонії для дівчат з аналогічним режимом з тією відмінністю, що вихованки перебували під наглядом духовної особи.

1908 року на суспільні кошти було відкрито землеробський притулок для неповнолітніх поблизу Пшемисля. Він був розрахований на 150 вихованців. Неповнолітні у віці від 14 років направлялися туди за постановами суду. Як правило, строк перебування у притулку сягав три роки, утім, вихованця могли затри-

мати там до досягнення повноліття у разі, якщо неповнолітній не ставав на шлях виправлення. Основними виховними засобами, використовувани у притулку, були навчання, праця та організоване дозвілля [4, с. 22].

Усі виправно-виховні установи Польщі до Першої світової війни не були об'єднані в цілісну систему, що, передусім, було наслідком колишнього розділу Польщі й перебування польських земель в трьох різних державах та, відповідно, в юрисдикції різних правових систем.

Централізована державна розбудова ювенальної юстиції та виправно-виховних установ як її складової розпочалась тільки у незалежній Польщі. 7 лютого 1919 р. глава польської держави підписав указ про створення судів для неповнолітніх. У тому ж році у Варшаві, Лодзі, Любліні було створено ювенальні суди. Вони розглядали всі кримінальні справи проти неповнолітніх віком до 17 років [5, с. 57]. Згідно з Кримінальним кодексом 1932 року до неповнолітніх у віці від 13 до 17 років у разі вчинення ними злочинів невеликої або середньої тяжкості мали призначатися заходи виховного характеру. Варто відмітити, що справу ресоціалізації неповнолітніх продовжило й польське громадянське суспільство. Зокрема, Варшавське товариство «Спеціальний захист дітей» запровадило інститут судових кураторів для неповнолітніх [6, с. 31–32].

Напередодні Другої світової війни за даними Міністерства юстиції діяли 21 виховних та виправних закладів для неповнолітніх правопорушників у віці до 17 років, а до судового розгляду затримані непов-

нолітні перебували у 6 притулках (schronisko) [7, s.100–102]. Неповнолітні у віці від 17 до 21 року, які вчинили злочини, за які могло бути призначено покарання у виді позбавлення волі не більш ніж на 3 роки, відбували покарання у 15 відділеннях в'язниць загального режиму та 1 землеробській колонії [7, s. 62–94].

1929 року у Польщі було уведено інститут кураторів неповнолітніх. Останні у повоєнний час стали професійними помічниками суддів у справі ресоціалізації неповнолітніх. 1978 року у Польщі було започатковано сімейні суди, до юрисдикції яких передано справи про правопорушення неповнолітніх, а у 1982 році прийнято Закон про судочинство у справах неповнолітніх (надалі – Закон 1982 р.), який з поправками та доповненнями діє до сьогодні [8]. Закон має такі завдання:

- протидія деморалізації* та злочинності неповнолітніх та створення умов для повернення до нормального життя неповнолітніх, які порушили закон або принципи соціального співіснування;

- посилення догляду за дітьми, відновлення освітніх функцій та почуття відповідальності сімей за виховання дітей.

Згідно цього закону сімейний суд здійснює судочинство щодо неповнолітніх у віці 13–17 років, які вчинили правопорушення чи порушили норми суспільної моралі. Формально неповнолітні у віці до 17 років, які вчинили кримінально

карані діяння, не трактуються як злочинці. Уважається, що вони вчинюють не злочини, а «дії, що спричиняють покарання». Статус неповнолітнього в системі правосуддя продовжується до досягнення 18 років, якщо дії підлітка пов'язані з деморалізацією, або до 21 року, якщо неповнолітній уже перебуває у виправній установі.

У кримінальному суді загальної юрисдикції справа розглядається лише тоді, якщо підлітку виповнилося 15 років і він вчинив тяжкий злочин (вичерпний перелік становлять діяння, передбачені ст. 134 (замах на вбивство Президента), ст. 148 § 1, 2 або 3 (вбивство), ст. 156 § 1 або 3 (тяжкі тілесні ушкодження), ст. 163 § 1 або 3 (підпал, вибух, інші дії, які загрожують громадській безпеці), ст. 166 (захоплення водного чи повітряного судна), ст. 173 § 1 або 3 (порушення правил руху на суші, воді чи у повітряному просторі, що загрожує життю або здоров'ю громадян), ст. 197 § 3 (зґвалтування з обтяжуючими обставинами), ст. 252 § 1 або 2 (захоплення заручника) та ст. 280 (грабіж, поєднаний з насильством або його загрозою) Кримінального кодексу від 6 червня 1997 року). Відповідальність неповнолітніх у такому випадку визначається положеннями Кримінального кодексу. Покарання має обмеження: не може бути призначено довічне ув'язнення, а будь-яке інше покарання не має перевищувати дві третини від верхньої межі покарання для дорослого.

* Деморалізація неповнолітнього – асоціальна девіантна поведінка (алкоголізм, наркоманія, відмова від відвідин школи, порушення принципів соціального співіснування, непокірність, використання ненормативної лексики)

Сімейний суд може призначити різноманітні виховні заходи впливу на неповнолітнього (стаття 6 Закону 1982 р.): догана; відшкодування шкоди працею на користь потерпілого або громади; вибачення перед потерпілим; набуття освіти або працевлаштування; утримання від відвідування певних місць; утримання від вживання алкоголю або інших засобів, здатних увести в стан сп'яніння; встановлення контролю з боку батьків або опікунів; забезпечення контролю молодіжних організацій або інших громадських організацій, трудових колективів або окремої особи; умовне покарання; відвідування кураторського центру*, а також співпраця з громадськими організаціями, які беруть участь в роботі з неповнолітніми, шляхом застосування до них виховних, терапевтичних та освітніх заходів; позбавлення водійських прав; конфіскація речей, отриманих у зв'язку зі вчиненням правопорушення; участь у виховній роботі з молоддю центру соціотерапії; поміщення до виховного молодіжного центру; поміщення до виправної установи; застосування інших заходів, передбачених Законом та в Сімейному кодексі [6, с. 46-47; 8, Art. 6].

Важливо відмітити, що для всебічного вивчення особистості та потреб неповнолітнього у конфлікті з законом суд може звернутися до психологічної експертизи. Вона є обов'язковою у разі направлення неповнолітнього до виховної чи виправної установи [8, § 1, 2 Art. 25].

Куратори є штатними співробітниками суду і виконують

доручення судді по конкретних справах. Вони можуть працювати з підопічними як за місцем їх проживання, так і в спеціальних установах для неповнолітніх у конфлікті з законом [9, art. 3]. Зайняття посади куратора передбачає дотримання таких вимог: 1) польське громадянство та користування усіма правами громадянина; 2) бездоганна характеристика; 3) придатність за станом здоров'я; 4) наявність вищої освіти (рівень магістра) у галузі педагогічних та психологічних, соціологічних чи юридичних наук; 5) проходження спеціальної підготовки та 6) складання кураторського іспиту (утім, від виконання останніх двох вимог кандидата на посаду куратора міністр юстиції може звільнити за поданням голови окружного суду) [9, art. 3].

Крім професійних кураторів, суд користується послугами волонтерів, які працюють на громадських засадах. Співвідношення між професійними та громадськими кураторами приблизно 1 до 6. Куратори одержують зарплату в суді; волонтерам відшкодовуються витрати на транспорт (у Варшаві це 75 злотих на місяць у розрахунку на одного вихованця). Кураторами можуть стати педагоги, соціальні працівники, психологи або юристи (останнє зустрічається нечасто). Як правило, волонтерами є вчителі на пенсії та студенти старших курсів. Маючи 15–20 підопічних, вони отримують непоганий додаток до своїх доходів. Робота куратора включає:

- складання звіту про особистість дитини і ситуацію в сім'ї за

* Такі центри (всього в Польщі їх 300) – це щось на зразок денного притулку, в якому діти проводять кілька годин після школи.

дорученням судді, який містить аналіз ситуації й рекомендації щодо допомоги сім'ї або вжиття заходів виховного характеру. У 90% випадків суддя слідує рекомендаціям куратора;

- здійснення контролю за поведінкою дитини за рішенням суду. Куратор відвідує сім'ю, школу, місце роботи дитини і регулярно надає звіти судді (у судовому рішенні вказується, як часто повинні складатися подібні звіти; наприклад, раз на два тижні або раз на два-три місяці).

Куратори здійснюють координаційний зв'язок між різними структурами: школою, сім'єю, соціальною службою, поліцією, установами охорони здоров'я.

У цілому, робота кураторів на допомогу суду виявилася менш витратним у фінансовому сенсі і більш ефективним засобом вирішення проблеми підліткової деморалізації, ніж поміщення неповнолітнього до спеціальної установи.

Окремо зупинимось на установах, до яких сімейний суд може скерувати неповнолітнього у стані деморалізації, в тому числі – такого, який вчинив дії, що, будучи вчинені дорослими, спричиняють покарання. По суті, це два типи установ: виховні та виправні. Виховні установи підпорядковані Міністерству освіти. За Законом 1982 р. та за нормативними розпорядженнями Міністра освіти молодіжний виховний центр (надалі – МВЦ) призначений для соціально дезадаптованих неповнолітніх (неповнолітніх у стані деморалізації), які потребують допомоги у соціальній реабілітації та здобутті освіти, а

молодіжний центр соціотерапії – для соціально дезадаптованих неповнолітніх з вадами інтелектуального розвитку [10, § 13; 10, § 13-14]. МВЦ можуть створюватись як державою, органами місцевого самоврядування, так і приватними особами. Особливо слід відмітити позитивну роль католицької церкви у цій сфері. МВЦ працюють за власним статутом, в якому можуть бути вказані конкретні сфери діяльності центру, пов'язані з вирішенням конкретних освітніх та виховних проблем вихованців. МВЦ є відкритою установою. Тобто, його приміщення не має ґрат та колючого дроту, але вихід за його межі є контрольованим (за перепусткою). Підлітки направляються сімейним судом до таких центрів за жеребом, але є можливим і переміщення вихованця між центрами (наприклад, якщо МВЦ керується церквою, а скерований туди неповнолітній належить до іншої конфесії). Вихованці обов'язково проходять навчання за шкільними або гімназичними програмами у класах з кількістю не більше 12 осіб. Крім того, для них передбачено різноманітні факультативи з можливістю отримання навичок із самообслуговування (зокрема, приготування їжі) та задоволення творчих чи спортивних потреб.

Автор статті ознайомила з роботою одного з таких центрів: Молодіжний виховний центр отців оріоністів (Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy Orioniści*) розташований у варшавському районі Стара Охота, створений і керований католицькою церквою. Директор і віце-

* Оріоністи – католицька конгрегація, заснована священником Луїджі Орїоне, яка опікується притулками для сиріт, будинками для старих людей, молодіжними центрами тощо.

директор – священики. Розрахований на утримання 60 хлопців 14–18 років, яких направляє сімейний суд на підставі виявленої їх деморалізації. Вихованці розподілені на 5 груп, що дорівнюють класу. Крім власне шкільної програми, є розвинута система позашкільної освіти: різноманітні гуртки, шкільний театр «Оріон», зйомка фільмів тощо. Є авторські методики ресоціалізації.

Система виховання побудована на християнських цінностях. Численні вихователі та педагоги намагаються створити домашню атмосферу. Зокрема, вихователями у кожній групі є і чоловіки, і жінки. Вихователі працюють позмінно, так що група ніколи не виходить з-під контролю вихователя. У кожній групі – свій психолог.

Визначною перевагою МВЦ отців оріоністів є те, що тут здійснюється супровід випускників. Зокрема, в рамках програми TRAMPOLINA ресоціалізація неповнолітніх має три етапи: 1) *Фундамент*. У МВЦ та його школі неповнолітні отримують початкову освіту; 2) *Незалежність*. Випускники, які попросили залишити їх у МВЦ після закінчення початкової школи, продовжують навчання у загальноосвітніх державних школах. 3) *Навчальна квартира*. Вихованці МВЦ, які закінчили середню школу, отримують тимчасове соціальне житло і допомогу у працевлаштуванні та плануванні свого бюджету, побудові планів подальшого життя загалом [12].

Станом на вересень 2020 року у Польщі функціонувало 94 МВЦ, з них 28 для дівчат, 57 для хлопців, 9 – змішаних [13]. 2016–2017 навчального року у МВЦ перебувало 5.830 вихованців, в подальші роки це чис-

ло трохи дещо знижувалось [14, с. 6].

Діяльність МВЦ протягом 2012–2016 рр. була предметом перевірки з боку Найвищої Палати Контролю (далі – НПК). Перевірка була проведена у 15 МВЦ по всій країні. Констатуючи готовність більшості перевірених МВЦ до виконання поставлених перед ними завдань, НПК все-таки виявила кілька серйозних проблем:

відсутність достатньої індивідуалізації у підходах до потреб вихованців. Склад вихованців МВЦ є неоднорідним, зокрема, в одному МВЦ/навчальній групі можуть перебувати діти з порушеннями психіки, схильні до наркоманії або агресії. Однозначно вони потребують особливого ставлення, між тим МВЦ недостатньо використовують потенціал індивідуально-терапевтичних ресоціалізаційних програм;

недостатність психологічної та спеціально-педагогічної допомоги. Так, наприклад, психологи витрачають на роботу з вихованцем не більше однієї години протягом тижня (найгірший варіант – 19 хвилин). Кількість вихованців під наглядом психолога варіювалась від 23 до 81, а педагога – від 23 до 62;

недостатність повноважень працівників МВЦ на проведення контролю особистих речей вихованців на предмет виявлення алкоголю чи наркотиків, що ускладнює запобігання інцидентів, що загрожують життю і здоров'ю як вихованців, так і персоналу МВЦ;

неможливість продовження навчання по досягненню вихованцем 18-річного віку;

відмова від залучення вихованців до продуктивної праці. Зрозуміло, що праця не повинна бути

карою, але вона може стати джерелом розвитку інтересів вихованця і тим самим здійснити позитивний вплив на процес ресоціалізації;

втечі вихованців та проблеми з організацією переміщення вихованців. Так, мали місце втечі вихованців під час переміщення по місту, на зупинках транспорту, й навіть напади вихованців на перехожих. Персонал МВЦ для цього не підготовлений, транспорт для переміщення вихованців відсутній. Основні причини втеч вихованців: неспроможність пристосування неповнолітнього до життя в закладі, туга за сім'єю, відсутність друзів, конфлікти з іншими вихованцями, залежність від наркотиків. Тобто так чи інакше це пов'язано з відсутністю індивідуалізації у підходах до неповнолітніх;

повільність доправлення неповнолітніх до МВЦ. В окремих випадках проходили місяці між рішенням суду та поміщенням неповнолітнього до МВЦ, що однозначно скорочує час, який можна витратити на ресоціалізацію вихованця:

відсутність моніторингу подальшої долі випускника МВЦ. Такий моніторинг проводився тільки у двох з інспектованих МВЦ [14, s. 9-10].

Для неповнолітніх, рівень деморалізації яких є високим і які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачено утримання у виправних центрах (далі – ВЦ), які перебувають у віданні Міністерства юстиції. Це найсуворіший вид реагування на суспільно небезпечні діяння, передбачений законом для молодих людей 17 років і старше, у виняткових випадках – для осіб у віці 15 років.

До складу ВЦ входять: інтернат; школа; навчальна майстерня; діагностично-корекційний відділ; інші

відділи, які забезпечують виконання функцій ВЦ. Типи ВЦ визначено нормативним розпорядженням Міністра юстиції від 17 жовтня 2001 р. [15]:

відкриті ресоціалізаційні центри призначені для неповнолітніх, які: 1) не перебували під арештом або в пенітенціарних установах, 2) не вчинили тяжкого злочинного діяння, 3) виявляють бажання брати участь у реабілітаційному процесі, і чие ставлення до свого вчинку та поведінка у притулку (*schronisko*) це підтверджують, 4) не ототожнюватись із кримінальною субкультурою. Кількість неповнолітніх у виховній та освітній групі не повинна перевищувати дванадцять осіб [15, § 4];

напіввідкриті центри соціальної реабілітації призначені для неповнолітніх, чий злочинні дії та несприятливі зміни поведінки не дають підстав для розміщення їх у відкритих реабілітаційних центрах. Зокрема, до такого центру мають переводитись неповнолітні з відкритого ресоціалізаційного центру, яких надалі недоцільно там утримувати через їх поведінку і, навпаки, переводяться неповнолітні з закритих ресоціалізаційних центрів, які стали на шлях виправлення і не потребують утримання в закритому центрі. Кількість неповнолітніх у виховній та освітній групі не повинна перевищувати десяти осіб [15, § 5];

закриті заклади соціальної реабілітації призначені для неповнолітніх, які неодноразово втікали з відкритих або напіввідкритих ресоціалізаційних закладів. Кількість неповнолітніх у виховній та освітній групі не повинна перевищувати восьми осіб [15, § 6];

ресоціалізаційні заклади з посиленням виховним контролем призна-

чені для неповнолітніх у віці від 16 (в окремих випадках – 15) років, які, перебуваючи в інших виховних центрах, порушували дисципліну та дезорганізували їх роботу. Посилений виховний нагляд, зокрема, полягає у:

1) плануванні індивідуальних виховних заходів, включно освітні, корекційні та терапевтичні заходи в умовах тимчасового обмеження контактів з освітньою групою,

2) визначенні порядку для окремих навчальних груп, шкільних підрозділів, майстер-груп за умов тимчасового обмеження контактів з іншими вихованцями.

Загальна та професійна освіта, працевлаштування, позашкільні заходи проводяться на території та у приміщеннях закладу. Кількість осіб у виховній та освітній групі не має перевищувати чотири особи [15, § 7];

заклади соціальної реабілітації та ревалідації призначені для неповнолітніх з розумовими вадами. Реабілітаційні заходи проводяться тут у приміщенні закладу або поза ним у групах вихованців, яких має бути не більше восьми осіб [15, § 8];

ресоціалізаційно-терапевтичні заклади призначені для неповнолітніх з порушеннями розвитку особистості внаслідок органічного ураження центральної нервової системи, або залежністю від алкоголю чи психотропних речовин, або ВІЛ-позитивних. Реабілітація передбачає проведення терапевтичних та корекційних заходів. Забезпечується отримання вихованцями загальної та професійної освіти у приміщеннях закладу, а у вільний час ресоціалізаційні заходи можуть проводитися поза ними. Кількість осіб у навчальній групі не має перевищувати шість осіб [15, § 9].

Кількість неповнолітніх у групах для професійного навчання має дорівнювати половині складу навчальної групи [15, § 10].

У ВЦ після проведення діагностики знову прибулого неповнолітнього/ої складається індивідуальний план його/її ресоціалізації (це – головне завдання діагностично-корекційної дільниці). Рішення суду не визначає строку утримання неповнолітнього/ої у ВЦ. Згідно із законом молода людина не може перебувати у виправній установі для неповнолітніх після досягнення віку 21 років, таким чином теоретично максимальний строк утримання у виправній установі – 8 років (в реальності – до трьох років). Що три місяці суд спільно з адміністрацією центру, в якому перебуває неповнолітній/я, розглядає доцільність його/її ізоляції або можливість повернути його/її до суспільства.

По спливу шести місяців перебування у ВЦ вихованець/ка може звернутися до сімейного суду і заявити про своє виправлення, що, зрозуміло, судом перевіряється. Середній строк перебування у ВЦ – 1,5 року.

Число, тип та кількість місць у ВЦ визначаються розпорядженнями Міністра юстиції. Зокрема, на сьогодні це 3 відкритих, 14 напіввідкритих, 1 закритий центри, 3 центри з посиленням виховним наглядом, 2 ресоціалізаційно-ревалідаційних центри та 2 ресоціалізаційно-терапевтичних центри. Кількість місць у ВЦ коливається від 20 до 98 і найбільшими за кількістю місць є відкриті ВЦ [15; 16].

Автор статті ознайомила з роботою двох виправних центрів для хлопців та дівчат. Виправний центр для хлопців у Ласковці (Zakład Poprawczy w Laskowcu), розташова-

ний поблизу Остроленки (Мазовецьке воєводство). Він є напіввідкритою установою, тобто можливі вихід за межі центру та відпустки, але при тому центр загратований і з колючим дротом. Розрахований на максимум 36 вихованців. Усі вихованці навчаються у школі в самому центрі, а також за бажанням опановують робітничі професії (одна з них – зварювальник, отримуваний хлопцями професійний сертифікат є дійсним у країнах ЄС, що створює широкі можливості для працевлаштування вихованців після випуску з центру).

Педагоги та психологи центру здійснюють низку корекційних програм, з яких найбільше вразила програма підготовки до сімейного життя та відповідального батьківства. Корекційні програми перевіряються Міністерством юстиції на предмет відповідності потребам неповнолітніх.

Виправний центр для дівчат у Мрозах (Zakład Poprawczy w Mrozach) створено 2009 р. (раніше заклад призначався для хлопців з вадами інтелектуального розвитку). Це напіввідкритий заклад, розташований у Мінському повіті Мазовецького воєводства, і призначений для дівчат (максимум – 20 осіб). На той момент (осінь 2018 р.) у ВЦ було 20 вихованок, усі вчинили тяжкі кримінальні правопорушення (крадіжки, розбої, тілесні ушкодження). Більшість – з неблагополучних сімей, велика частка схильних до суїциду, до агресії тощо. У центрі дівчата навчаються і мають можливість отримати затребувані у суспільстві професії, зокрема – професію перукарки.

Суд визначає строк контролю за поведінкою випускника ВЦ від 1 до 3 років (до досягнення ним віку

21 років). Якщо він знову вчиняє правопорушення протягом цього строку, він буде знову поміщений до виправної установи, і справа його буде розглядатися вже кримінальним судом, якщо йому вже більше 17 років. Якщо він не чинить нічого протиправного протягом призначеного строку і трьох місяців після його закінчення, усі відомості про його діяння знищуються. Якщо молодій людині виповнилося 18 років на момент постановлення судового рішення, суд може направити її до в'язниці загального режиму (в кожному разі це вирішується індивідуально).

Контроль над поведінкою випускників ВЦ певною мірою є запобіжником вчинення повторних правопорушень, утім, не завжди високоефективним. Рівень рецидивної правопорушуваності, за даними, які наводить Міністерство юстиції, сягає 52 % серед випускників ВЦ та 44 % серед випускників МВЦ [17, s. 298-299]. Утім, науковці наводять інші показники: протягом п'яти років після виходу з ВЦ у конфлікт з законом потрапляють 46,5 % випускників ВЦ, а протягом трьох років після виходу з МВЦ правопорушення вчиняють 69,4 % випускників [18, s. 145]. Каменем спотикання в останніх є, на думку дослідників (Z. Bartkiewicz, A. Chudnicki), передчасний, за рішенням суду, випуск з установи. Такий достроковий вихід з-під контролю виступає як захоплення за примірну поведінку, але насправді створює ризики потрапляння у черговий конфлікт з законом, причому найвищим є ризик відразу після виходу неповнолітнього з МВЦ [18, s. 146].

Підлітки 13-17 років, які є підозрюваними у вчиненні кримінально-

го правопорушення, до постановлення судового рішення в їх справі можуть бути направлені до притулку (schronisko), який перебуває у віданні Міністерства юстиції. Рішення про поміщення до притулку вносить суд; строк утримання – 3 місяці, в особливих випадках він може бути продовжений судом до 6 місяців. Мета поміщення неповнолітнього до притулку: діагностика особистості; 2) забезпечення судового процесу; 3) початок ресоціалізації. Як правило, такий притулок поєднується з виправним центром для неповнолітніх, але має окреме приміщення (наприклад, поверх з окремим входом) та окремий, більш суворий режим (без права виходу за межі притулку). Так, в уже згадуваному Ласковці на одній території з ВЦ, але в окремій будівлі розміщено притулок на 36 осіб. На момент візиту у ньому перебувало всього 5 хлопців. Притулок для неповнолітніх дівчат є і у Мрозах, але там він розміщений не в окремій будівлі, а на окремому поверсі ВЦ.

Практика виконання судових рішень щодо поміщення неповнолітнього підозрюваного до притулку є такою: строки тримання у притулку можуть автоматично (без судового рішення) продовжені на період досудового слідства. Рішенням у справі *Grabowski v. Poland* (application no. 57722/12) від 30.06.2015) Європейський суд з прав людини визнав цю практику такою, що порушує §§ 1, 4 статті 5 Конвенції про захист людини та основоположних свобод [19]. У зв'язку з цим Гельсінський фонд з прав людини Фонд звернувся до маршалка Сенату з проханням взяти на себе законодавчу ініціативу щодо внесення змін до

ст. 27 Закону 1982 р., що регулює питання про поміщення неповнолітніх правопорушників у притулку. Проект закону передбачає введення норми, яка вимагає від суду періодичного перегляду законності перебування неповнолітнього у притулку що три місяці, як до, так і після направлення справи на судовий розгляд, а також передбачає обов'язок щоразу видавати окреме мотивоване рішення про продовження терміну перебування неповнолітнього у притулку, як до, так і після передачі справи на судовий розгляд. Рішення про продовження терміну перебування у притулку може бути оскаржене [20]. Законопроект отримав схвальні відгуки громадськості. Абсолютна більшість (86 з 89) з senatorів проголосували за його прийняття та передачу до Сейму [17, s. 319], у вересні 2020 року проект відправлено на перше читання у комісіях Сейму, але досі закон не прийнято.

Окремо слід зазначити, що система ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом має добре кадрове забезпечення (спеціалізовані судді, спеціально підготовлені судові куратори, професійні ресоціалізаційні педагоги) та науково-експертний супровід. Зокрема, спеціальний науковий журнал «Resocjalizacja Polska» значною мірою присвячено саме питанням ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом.

Висновки. Організація та правове регулювання діяльності з ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом у Польській Республіці має міцні історичні традиції, що виявляється як у континуїтеті застосування принципів та засобів ре-

соціалізації, ефективність яких підтверджена часом, так і в багаторічному, інколи навіть кількострічному функціонуванні спеціальних виховних та виправних установ, що різко контрастує з українськими реаліями, де тенденція до скорочення установ для дітей у конфлікті з законом призвела до ліквідації навіть виховної колонії імені А. С. Макаренка з її відомими не тільки в Україні, але й у світі традиціями роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Систему ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом слід оцінити як наближену до терапевтичної моделі ювенальної юстиції (про що пишуть і польські дослідники [21, s. 186]). Ресоціалізація неповнолітніх у конфлікті з законом здійснюється за рахунок використання перш за все виховних методів, з мінімальним застосуванням методів кримінальної та пенітенціарної репресії. І хоча сьогодні у Польщі є немало критиків цієї моделі, як уявляється, вона в цілому дозволяє протистояти підлітковій делінквентності: в усякому разі її рівень у Польщі знижується.

Правовою основою організації роботи по ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті з законом у Польщі є спеціальний Закон про судочинство у справах неповнолітніх 1982 р. (з подальшими змінами), Закон про судових кураторів 2001 р., підзаконні акти Міністерства юстиції та Міністерства освіти. Як уявляється, вони становлять цілісний законодавчий масив, достатній та необхідний для організації ресоціалізаційної роботи з неповнолітніми у конфлікті з законом (хоча й він потребує, як видно із регу-

люванням досудового утримання неповнолітніх підозрюваних у місцях несвободи, певної модернізації). Особливістю польського ювенального законодавства є інститут деморалізації неповнолітніх, який охоплює асоціальну поведінку неповнолітніх та кримінально карані діяння неповнолітніх (за винятком особливо тяжких злочинів). Деморалізація неповнолітнього/ої є підставою для застосування до нього/неї заходів відповідальності некарального виховного характеру, що здійснюється за рішенням сімейного суду. Цей інститут польського ювенального законодавства заслуговує на подальші дослідження з перспективою його акультурації українською системою правосуддя щодо дітей. На нашу думку, по-перше, це дає можливість гуманізації інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх, по-друге, це дає можливість розробити систему реагування на асоціальну, хоча поки що не правопорушуючу поведінку неповнолітніх, що, як це давно доведено, є тим соціальним субстратом, на якому зростають порушення неповнолітніми кримінальних законів.

Робота державних та громадських інституцій з неповнолітніми у конфлікті з законом відбувається здійснюється на засадах мультидисциплінарності. Перш за все, це сімейний суд, який обирає для неповнолітнього у конфлікті з законом саме ті заходи впливу, які мають бути найефективнішими у справі його ресоціалізації. Варто відмітити широкі можливості для судового розсуду в цьому плані завдяки законодавчому закріпленню широкого вибору таких заходів виховного впливу. Вибір рішення суду

ґрунтується, серед іншого, на психологічній експертизі особистості неповнолітнього. По-друге, це залучення до ресоціалізаційної роботи як системи освіти, так і установ юстиції. По-третє, це робота судових кураторів, які виконують, по суті, функції органу пробації. По-четверте, це залучення до ресоціалізаційної роботи інституцій громадянського суспільства в особі громадських організацій. По-п'яте, це залучення до роботи з неповнолітніми професіоналів як юридичної сфери, так і психологів, спеціальних педагогів тощо. Окремо слід зазначити наявність системи підготовки спеціалістів ресоціалізаційної сфери – спеціальних педагогів, психологів, кураторів тощо.

На нашу думку, найважливішим уроком для реформування системи ювенальної юстиції в Україні є збережена та розвинута у Польщі система спеціальних установ для неповнолітніх у конфлікті з законом, яка дає можливість вилучити неповнолітніх із несприятливого для їх розвитку соціального середовища (таким середовищем може бути й неспроможна сім'я). Наявність різних типів виховних та виправних установ для різних категорій неповнолітніх у стані деморалізації/ у конфлікті з законом створює можливість для застосування індивідуалізованого виховного впливу на неповнолітніх відповідно до їх потреб у ресоціалізації, що, на жаль, на сьогодні відсутнє в Україні.

Список використаних джерел

1. Національна Стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (звернення 03.01.2021).
2. Dobijański M. Włącza(nie) społeczne dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Resocjalizacja w warunkach instytucjonalnych. *Student niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy*. 2016. Nr 16 (9). S. 41-60.
3. Васильев Н. Студзенецкая земледельческая колония. *Журнал Юридического общества при Императорском С.-Петербургском университете*. 1898. Кн. 9. [Заметки и известия]. С. 81–104.
4. Мальована Я.П. Засоби правового та виховного впливу на неповнолітніх правопорушників на західноукраїнських землях (кінець XVIII – початок XX століття). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 18(1). С. 21-25.
5. Липитчук О. Правове становище неповнолітніх у польському судочинстві у міжвоєнній Польщі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 56-66.
6. Литвинов О. М., Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження). Київ : Дакор, 2015. 128 с.
7. Kalendarz informator sądowy na 1939 rok. Warszawa: Wydawnictwo «Biblioteka Prawnicza», 1939. 562 s.
8. O postępowaniu w sprawach nieletnich: Ustawa z dnia 26 października 1982 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820350228> (дата звернення 03.01.2021).

9. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010981071> (дата звернення 03.01.2021).

10. Rozporządzenie Ministra edukacji narodowej z dnia 27 grudnia 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad kierowania, przyjmowania, przenoszenia, zwalniania i pobytu nieletnich w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. *Dziennik Ustaw*. 2011. № 296. Poz. 1755. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20112961755> (дата звернення 03.01.2021).

11. Rozporządzenie Ministra edukacji narodowej z dnia 2 listopada 2015 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach. *Dziennik Ustaw*. 2015. Poz. 1872. URL: <https://www.sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/rodzaje-i-szczegolowe-zasady-dzialania-placowek-publicznych-warunki-18238534> (дата звернення 03.01.2021).

12. Projekt TRAMPOLINA realizowany w MOW Księżu Orionistów. URL: <http://barskaorione.pl/projekt-trampolina/> (дата звернення 02.02.2021).

13. System Kierowania – Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze. *Ośrodek Rozwoju Edukacji*. URL: <https://www.ore.edu.pl/2017/10/system-kierowania-mlodziejowe-osrodki-wychowawcze/> (дата звернення 02.02.2021).

14. Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawcz: Informacja o wynikach kontroli [Najwyższej Izby Kontroli LSZ.410.004.00.2017 Nr ewid. 153/2017/P/17/099/LSZ]. URL: <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/099/LWA/> (дата звернення 02.02.2021).

15. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 roku w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich. *Dziennik Ustaw*. 2001. № 124. Poz. 1359. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20011241359> (дата звернення 02.02.2021).

16. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie utworzenia schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych oraz określenia ich rodzajów i limitów miejsc. URL: <https://www.infor.pl/akt-prawny/U06.2004.006.0000020,zarzadzenie-ministra-sprawiedliwosci-w-sprawie-utworzenia-schronisk-dla-nieletnich-i-zakladow-poprawczych-oraz-okreslenia-ich-rodzajow-i-limitow-miejsc.html> (дата звернення 02.02.2021).

17. Sprawozdanie Stenograficzne X kadencja Warszawa 2020 14. posiedzenie Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 11, 12, 13, 17 i 18 sierpnia 2020 r. 484 s.

18. Bartkowicz Z., Chudnicki A. Konflikty z prawem byłych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. *Resocjalizacja Polska*. 2015. № 10. S. 137–148.

19. Case of Grabowski v. Poland (Application no. 57722/12). Judgment. 30/09/2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22001-155716%22%5D%7D> (дата звернення 02.02.2021)

20. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 18 sierpnia 2020 r. URL: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/4A213AF8B47077B0C12585D90035BBF0/%24File/579.pdf> (дата звернення 02.02.2021)

21. Kuształ J. Nieletni – nierozwiązany problem polskiego systemu resocjalizacji. *Resocjalizacja Polska*. 2011. № 2. C. 185-196.

References

Pashchuk, T. V. (2014) Praktyka vykonannya ta vidbuvannya pokaran' nepovnolitimy v period perebuvannya ukrayins'kykh zemel' u skladi II Rechi Pospolytoyi (1919-

1939 rr.). *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ymeny V.I. Vernadskoho. Seryya: Yurydycheskye nauky*, 27, 3(66), 165-170.

Razumovskaya, M. L. (2001). Yuvenal'naya yustytsyya v Pol'she. *Voprosy yuvenal'noy yustytsyy*, 2.

Bartkowicz, Z., Chudnicki, (2015). A. Konflikty z prawem byłych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. *Resocjalizacja Polska*, 10, 137-148.

Kusztal, J. (2011). Nieletni – nierozwiązany problem polskiego systemu resocjalizacji. *Resocjalizacja Polska*, 2, 185-196.

Sliwa, S. (2013). *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych / pod redakcją prof. dra hab. M. Duczmała*. Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski (Seria: Monografie i opracowania).

Stańdo-Kawecka, B. (2017). Poland. *International Handbook of Juvenile Justice / Decker, Scott H., Marteache, Nerea (Eds.)*. Springer, 2017. P. 345-370.

Stańdo-Kawecka, B. (2010). O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie. *Probacja*, 1, 108-124.

Staniaszek, M., Kubiak, D. (2014). Instytucjonalny system resocjalizacji nieletnich w Polsce. *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna / red. J.E. Kowalska*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 117-139.

Zajęcka, B., Kamiński, A. (2009). Resocjalizacja nieletnich w warunkach młodzieżowego ośrodka wychowawczego – terażniejszość i przyszłość, [w:], *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne / A. Jaworska (red.)*. Kraków: Impuls.

Zinkiewicz, B. (2019). Praca jako środek resocjalizacji nieletnich w historycznych i współczesnych instytucjach poprawczych. *Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały*, 1 (24), 151-168. DOI: 10.34697/2451-0807-sp-2019-1-010

Kamiński, A. (2015). Przestrzeganie praw nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. *Tradycje i perspektywy optymalizowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji / D. Kowalczyk, A. Szecówka, P. Kwiatkowski (red.)*. Wrocław : Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 191-204.

N. Krestovska, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime Law, National University "Odessa Maritime Academy"
ORCID: 0000-0001-5562-8143

Organizational and legal basis of resocialization of minors in conflict with the law: the experience of Poland

The system of resocialization of minors in conflict with law in Poland is assessed as close to the therapeutic model of juvenile justice. Re-socialization of minors in conflict with law is performed by primarily educational methods, with minimal use of methods of criminal and penitentiary repression.

The legal basis for the resocialization of minors in conflict with law in Poland includes the Law on Juvenile Justice of 1982 (as amended), the Law on Judicial Curators of 2001, bylaws of the Ministry of Justice and the Ministry of Education. The institute of demoralization of minors that covers asocial behavior of minors and criminally prohibited actions of minors (except for serious crimes) is a specific feature of Polish juvenile law. The demoralization of minors is a basis for the application of non-punitive educational liability to them.

The work of state and public institutions with minors in conflict with law is carried out on the multidisciplinary basis. Firstly the family court chooses specific measures of legal and educational influence for the minor in conflict with law that should be most effective for his/her resocialization. Court decisions are based, among other things, on the psychological examination of the minor's personality. Both the education system and the judiciary are involved in the resocialization of the minor. Judicial supervisors perform the functions of the probation officers. Professionals in the legal field, as well as psychologists, special educators, etc., work with delinquent minors.

System of special institutions for minors in conflict with law (residential educational and correctional facilities) is the most important lesson and experience for reforming Ukrainian juvenile justice system. Residential and correctional facilities make it possible to remove minors from unfavorable social environment. Variety of educational and correctional institutions for different categories of minors in state of demoralization / in conflict with law creates opportunities for individualized educational influence on minors in accordance with their needs for resocialization.

Keywords: *minors in conflict with law; demoralization of minors; family court; judicial supervisor; youth educational center; correctional center; resocialization of minors in conflict with law.*